

Українська писемність та мова: шлях від знака до державної норми

Відділ інформаційно-електронних ресурсів та сервісів загальної бібліотеки Національної академії внутрішніх справ пропонує огляд історії української писемності — від найдавніших символів до сучасної державної норми мови. Цей матеріал поєднує археологічні знахідки, розвиток абетки (глаголиця → кирилиця), книгодрукування, роль граматик і становлення норми в XX–XXI століттях. Мета — показати, як писемність перетворювалася з локального ремесла на інструмент національної ідентичності та державного регулювання.

Перші «сліди письма» до кирилиці: від ритуального знака до інформації

Найдавніші графічні знаки, умовно пов'язані з майбутньою писемністю, зустрічаються ще в палеоліті — приклади на кістках мамонта вказують на символічне мислення. У неоліті й бронзовому віці (трипільська, катакомбна, зарубинецька, черняхівська культури) з'являються графіти на посуді, орнаменти й маркування, що могли нести інформацію про виробника, вміст або ритуальний сенс. Ці напівписьмові практики створили ґрунт для подальшого формування алфавітної традиції.

ТРИПІЛЬСЬКА ГРАФІКА

Орнаментация й умовні знаки на кераміці — ранні маркери системного письма.

НАПИСИ НА ЗБРОЇ

Позначення власності або культові написи — свідчення використання символів у публічній сфері.

Глаголиця: коли буква має «власну історію»

Глаголиця — особлива рання абетка слов'ян, де кожна буква мала і назву, і числове значення. Назви типу Аз, Буки, Веді, Глагол відображали фонетичні одиниці і семантичну асоціацію; це формувало культурний контекст письма. Приклад: літеру Ї в українських традиціях пов'язували з назвою «Їже» (позначення 10 у певних системах), а м'яке «г» мало власний ідентифікатор — Герви. Така система сприяла пам'ятанню алфавіту та його навчанням у монастирях і школах.

НАЗВИ БУКВ

Кожна буква мала слово-ім'я; це допомагало передачі знання усно й письмово.

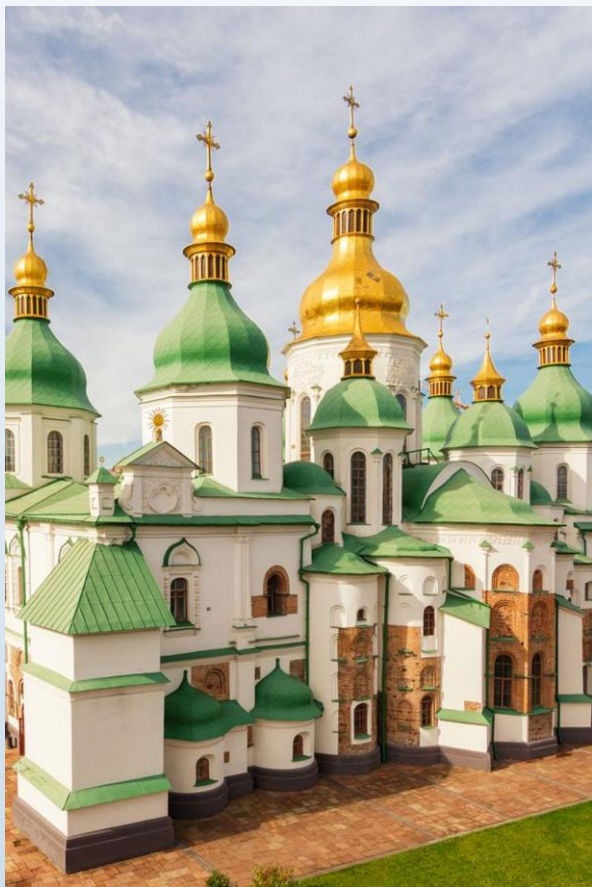
1

ЧИСЛОВІ ЗНАЧЕННЯ

Літера могла позначати число, що використовувалося в календарних й книжкових традиціях.

Протокирилиця і старт української писемності після хрещення Русі

Хрещення Русі створило потребу для богослужбових текстів рідною слов'янською системою. Протокириличні графіто, знайдені на стінах Софії Київської та в інших пам'ятках, свідчать про ранні адаптації письмових форм. Ці літери й написи відображали як церковні традиції, так і місцеві мовні особливості — перший крок до систематизації письма в регіоні.

РИТУАЛЬНІ СИМВОЛИ

Давні знаки на обрядових предметах

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ

Усвідомлена писемність у службах

ПРОТОКИРИЛИЧНІ ГРАФІТИ

Написи на стінах і камені

Київська Русь: як змінюється «техніка письма»

У середні віки в регіоні відбувалася еволюція каліграфії: устав (XI–XIV ст.) — чіткий і формальний стиль для церковних книг; напівустав (XV–XVII ст.) — пом'якшений та компактніший для ширшого вжитку; скоропис (XVI–XVIII ст.) — динамічний, швидкий для щоденної роботи й адміністративних документів. Зміна техніки письма відповідала зростанню потреб у документах, адміністрації та освітній практиці.

УСТАВ (XI–XIV)

Розважливий,
монументальний,
переважно церковна
книжність.

НАПІВУСТАВ (XV–XVII)

Практичніший,
баланс між
читабельністю і
компактністю.

СКОРОПИС (XVI–XVIII)

Швидке письмо для
канцелярії та
щоденної писемності.

«Граматика» як інструмент норми: від церковної мови до українського каркаса

Граматичні праці раннього нового часу заклали правила письма й орфографії. Мелетій Смотрицький (1619) систематизував церковнослов'янську граматику, що стала підручником у навчанні. Ужевич (1643) писав про «просту мову», розширюючи увагу на народну практику. Запровадження літер, зокрема Г, і правила щодо великих літер, голосних, приголосних і розділових знаків допомогли звести багатство живої мови до писемних норм.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРАВИЛ

Підручники давали єдині орфографічні та граматичні опори для навчання.

НАРОДНА МОВА VS ЦЕРКОВНА

Граматики відображали діалог між книжною традицією й живою мовою народу.

Писемність стає історією держави: тексти, що «пережили добу»

Офіційні документи й хроніки демонструють тривалу, системну роль письма: договори, згадані у «Повісті временних літ» (911, 944 рр.), свідчать про використання письмової форми в дипломатії. Рукописні пам'ятки XI–XIII століть показують сталість практик — писемність була не випадковою навичкою, а основою адміністрації, релігії й культури.

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Приклад ранньої стабілізації книжної мови та каліграфії.

ДОГОВОРИ І ХРОНІКИ

Письмові джерела — підґрунтя державних відносин і пам'яті.

Від писемної традиції до народної норми: поява «свого голосу»

У період староукраїнської літератури діалектні ознаки в письмових джерелах накопичували матеріал для майбутньої літературної норми. Концепція «простої мови» стала опорою для розвитку літератури — тексти перекладів, повсякденні записи і народна усна традиція взаємодіяли. У Новий час відбулося посилення нормотворчих процесів: письменники й просвітники систематизували орфографію, словниковий склад та стилістику, наближаючи стандарт до мови широких верств.

ДІАЛЕКТИ

Джерело лексичних і фонетичних варіантів.

ЛІТЕРАТУРНА ПРАКТИКА

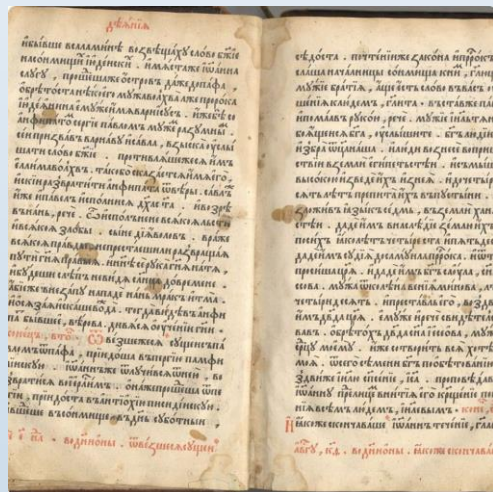
Систематизація стилю та писемних норм.

ОСВІТА

Перетворення норм у навчальні програми й підручники.

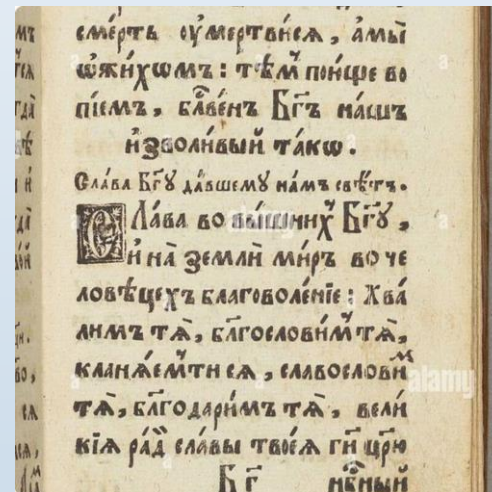
Книга як «машина норми»: від рукописної традиції до друку

До друку писаність була ремеслом переписувачів, що закріплювало орфографічні зразки через повтор. Виникнення друку в Україні (друга половина XVI ст.) значно прискорило уніфікацію графіки та орфографії — тексти стали відтворюватися швидше й стандартизовано. Іван Федоров і його «Азбука» вплинули на шрифтові рішення та освітні матеріали, звужуючи розрив між книжною мовою й навчальною практикою.

ІВАН ФЕДОРОВ

Провідник слов'янського друку на українських
теренах, автор навчальних видань.

ДРУКОВАНІ ВИДАННЯ

Масове відтворення текстів як фактор
уніфікації правопису.

Сучасне письмо і державна підтримка мови: норма в щоденному тексті

У XX столітті й далі писемна норма набула статусу державної політики: у 1989 році українській мові присвоєно державний статус, що сприяло її інтеграції в освіту й управління. День української писемності й мови став символічною подією (9 листопада; з 2023 р. — 27 жовтня внаслідок календарної зміни). Сьогодні писемність — частина цифрової комунікації: від офіційних документів до соцмереж. Наукові підходи розглядають рівень письма як когнітивну компетенцію; проблеми опанування письма класифікують як дисграфія чи дисорфографія, що потребують спеціальної підтримки.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

*Кодифікація стандартів,
мовне законодавство,
освітні програми.*

КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ

*Свята, радіодиктант,
просвітницькі кампанії й
медіа.*

ЦИФРОВА ЕРА

*Мова живе в інтернеті:
норма функціонує в чатах,
публікаціях і документах.*